

KİVDF

Layihənin istiqaməti:

"İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi"

Azərbaycanın mürəkkəb, dolaşq, eyni zamanda çox əhəmiyyətli dövrü sayılan XX əsrin əvvəlləri yalnız zəngin ictimai-siyasi hadisələrlə deyil, həm də bu hadisələrin Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyinin ən mühüm məsələlərini həll etməli olan şəxsiyyətlərinin taleyi və münasibətləri baxımından da böyük maraq kəsb edir. Biz indi, heç olmasa, bununla təsəlli tapırıq ki, bu dövrdə Azərbaycanın siyasi səhnəsinə çıxan şəxsiyyətlər istər öz ictimai-siyasi görüşləri, istərsə də mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri ilə bir-birindən nə qədər fərqlənsələr də, onların hamısını bir məqsəd, bir amal birləşdirirdi: Azərbaycanın taleyi və xalqın xoşbəxtliyi.

Bu baxımdan Azərbaycan xalqının ümum-millili lideri Heydər Əliyev aşağıdakı fikirləri diqqətəlayiqdir: "Bu gün biz keçmişdə Azərbaycanın müqəddəratının həll olunduğu dövrdə Azərbaycanın milli mənafeələrini qoruyanların fəaliyyətinə böyük məmnuniyyət hissi ilə yüksək qiymət verərək deyə bilərik ki, çox sədaqətli, vətənpərvər insanlar da olubdur. Onların fədakarlığı, vətənpərvərliyi nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikası qorunub saxlanıbdır. Azərbaycanın o vaxtı fədakar insanları Azərbaycanın qorunub saxlanması üçün nə qədər mübarizə aparıblar. Biz bunu heç vaxt unutmamalıyıq. Səhvlər də olubdur, həmin səhvlərə görə biz böyük itkilər də vermişik. Ancaq böyük uğurlar, nailiyyətlər də olubdur. Bunlardan biri də Naxçıvana aid olan Moskva və Qars müqavilələridir və bunlar üçün çalışan, onları əldə edən Azərbaycan Respublikasının o vaxtı rəhbərləri olubdur".

XX əsrin I rübündə Azərbaycanda siyasi və dövlət xadimi, diplomat kimi geniş fəaliyyəti ilə məşhurlaşmış cəmiyyətdə nüfuz sahibinə çevrilmiş Behbud ağa Şah-taxtinski belə maraqlı tarixi şəxsiyyətlərdəndir. Siyasi-diplomatik mübarizə səhnəsində Azərbaycanın əzəli torpaqlarının qorunması, xüsusilə Naxçıvan diyarının Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət statusu qazanmasında mühüm mərhələ olan Moskva və Qars müqavilələrinin bağlanması B.Şah-taxtinskiyə misilsiz xidmətləri olub. Kommunist İnternasionalının II konqresinin nümayəndəsi olmuş Behbud ağanın Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük xidməti odur ki, onun ciddi səyi və gərgin mübarizəsi nəticəsində Naxçıvan diyarı Ermənistanla verilməmiş, Azərbaycanın tərkibində saxlanılmışdır. Uzun müddət müsəlman sosial-demokrat "Hümmət" təşkilatının fəal üzvlərindən olan, "Bütün cahan fiqərayi-kasibəsi, birləşin!" şüarı ilə eyni adlı qəzetin çap edilməsində fəal iştirak edən və 1907-ci ildən "Baraban" jurnalının redaktoru olan B.Şah-taxtinski xalqın siyasi-millət şüurunun, vətənpərvərlik hissini inkişaf etdirilməsindən və xalqın özünü dərk etməsinin yollarından və vasitələrindən bəhs edərkən mətbuat orqanlarının yaranmasına xüsusi diqqət yetirmiş, mətbuatı ictimai həyatda ən yaxşı təkəverici qüvvə kimi qiymətləndirmişdir. Hələ 1918-ci ildə B.Şah-taxtinski "Azərbaycan" (rus dilində) qəzetində çap etdiyi "Otklik jizni" məqaləsində yazırdı: "Mətbuat ictimai həyatı canlandırır, ictimai rəy yaradır və onu təmizləyir. Mətbuatın əhəmiyyəti bununla bitmir. O, həm də xarici və bəzən də daxili düşmənlərə qarşı mübarizə vasitəsi kimi də zəruridir. Əbəs yerə mədəni xalqlar tərəfindən mətbuat altıncı dünya dövləti adlandırılmayıb. Bunu 3 milyonluq erməni xalqına rəhbərlik edən daşnaklar çox gözəl nəzərə alıblar. Hansılar ki, mətbuat işinin düzgün qurulması nəticəsində yarım əsr içərisində 300 milyon müsəlman dünyasına qarşı işğalçı müharibə aparır və daim müsəlmanları Avropanın gözü qarşısında hörmətdən salır. Bizdə mətbuat orqanlarının olmaması ilə şərait yaradıb ki, Avropanın və Amerikanın ictimai rəyi bizi bəzən məhkum edib. Biz heç vaxt üstümüzdə yağdırılan böhtanı təkzib etmək iqtidarında olmamışıq. İndi yenə də daşnaklar mətbuat orqanlarının səhifələrinə onlar tərəfindən döndürüldü (yəni Birinci Dünya müharibəsi illərində)

Behbud Şah-taxtinski və "erməni məsələsi"

Qars müqaviləsinin altında onun da imzası var

də) döyüş meydanlarında oynanılan əks-müsəlman mübarizəsini köçürmək istəyirlər və bu suallar üzərində düşünəndə bizə dəhşət bürüyür".

Müasir dövrdə erməni fitnə-fəsadlarının həyata keçirilməsində daha bir əslik "qara ləkəli" uydurmalarını nəzərə alsaq, onda B.Şah-taxtinskiyə hələ keçən əsrin əvvəllərində dediyi sözlərin bu gün üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bir daha dərk edərik.

Məlumdur ki, Birinci Dünya müharibəsində rus imperiyasına nöqəçilik edən və ona xilas-kar kimi baxan "Daşnaksütyun" partiyası bu müharibədən "Böyük Ermənistan" uğrunda mübarizə üçün istifadə etmək məqsədini güdmüş, Rusiyaya arxalanaraq ərazi iddiası ilə Türkiyədə üsyan hazırlamağa, hətta Ərzurum, Qars və başqa vilayətlərdə türklərə divan tutmağa başlamışdı. Ərazinin parçalanması təhlükəsini gören Türkiyə hökuməti 1912-ci ildə yazında onları cənub-qərb vilayətinə, Mesopotamiyaya köçürmüşdü.

Bütün bunları nəzərə alan B.Şah-taxtinski

1921-ci ildə "Kommunist" (rus dilində) qəzetində çap etdiyi "Sovetskaya politika na Vostoke" məqaləsində yazırdı: "Təəssüflər olsun ki, erməni-türk münasibətlərinə aid siyasi məsələlər və problemlər hələ də həll edilməyib. Türk və erməni xalqları özəri bilavasitə "könüllü və xoşluqla" razılaşma yolu ilə mənfi keçmişlərini ataraq bu labirintdən çıxmalıdırlar".

1920-ci ildə aprelinde Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu, sovet rejiminin bərqərar olması bir çox siyasi xadimlər kimi, B.Şah-taxtinskiyə də mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu. Bir əqidəli bolşevik kimi o, təbii ki, Azərbaycanda yeni, sosializm quruculuğundan kənar qala bilməzdi. Onu görə də onun ASSR-in qurulması və möhkəmləndirilməsi prosesində yaxından iştirak etməsi təbii sayılmalıdır.

Məhz 1920-ci il iyunun sonlarında B.Şah-taxtinskiyə geniş erudisiyalı publisist, mətin inqilabçı və müxalif siyasətçi, ictimai xadim kimi tanınması, təşkilatçılıq və idarəetmə bacarığı onun yüksək vəzifəyə - xalq ədliyyə komissarı vəzifəsinə irəli çəkilməsinə səbəb oldu.

Bundan bir neçə gün sonra B.Şah-taxtinski həmin vəzifədə saxlanılmaqla 15 iyul 1920-ci ildə Azərbaycan İnkilab Komitəsi tərəfindən Azərbaycan SSR-in RSFSR-də fəvqəladə və səlahiyyətli nümayəndəsi təyin edildi və Rusiya hökuməti ilə bütün siyasi və ictimai məsələlər üzrə danışıqların aparılması və sonrakı rati-fikasiyası şərti ilə ASSR adından istənilən mü-

qavilələr və öhdəliklərin imzalanması üçün ona icazə verildi.

Bu andan başlayaraq B.Şah-taxtinskiyə həyatında çox əlamətdar, fəal diplomatik missiyası ilə bağlı mərhələ başladı. Demək olar ki, diplomatik sahədə apardığı mübarizə illəri onun həyatının ən şanlı hissəsi oldu, çünki məhz bu dövrdə o, vətəni Azərbaycana misilsiz xidmətlər göstərdi və Azərbaycanın bir sıra ayrılmaz torpaqlarının müdafiəsi yolunda böyük nailiyyətlər əldə etdi. İdeyalı kommunist olmasına baxmayaraq, B.Şah-taxtinski Azərbaycanın milli mənafeələrini müəyyənləşdirən məsələlərin, ilk növbədə ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi məsələsinin həllində sif vətənpərvərlik mövqeyi nümayiş etdirirdi və bununla da ərazi problemlərinin, başlıcası Naxçıvanla bağlı problemlərin həllində millətə fayda gətirdi, qədim torpaqlarımızın Azərbaycanın tərkibində qalmasını əzmkar fəaliyyəti ilə şərtləndirən şəxsiyyətlərdən biri oldu.

Moskvada B.Şah-taxtinskiyə geniş fəaliyyətə başladı. V.İ.Lenine, həmçinin Xalq Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdiyi bir sıra məruzə və məktublarında o, Sovet Azərbaycanının daxili və beynəlxalq vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına və xüsusilə erməni məsələsinə dair konkret tədbirlər həyata keçirməyi irəli sürmüş, hətta Amerikada 25 minlik erməni dəstəsinin təşkil edildiyini və Andronikin başçılığı altında Ermənistanla yollandığını V.İ. Leninin nəzərinə çatdırmışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet Rusiyasının Azərbaycan ilə Ermənistan arasında münasibətlərin həllində konkret hərəkətlərdə ermənipərəst əhval-ruhiyyəsi xüsusilə Naxçıvan diyarına münasibətdə özünü aydın göstərirdi. Ermənilərə ənənəvi meyil, himayədarlıq amili ilə yanaşı, Sovet Rusiyasının ermənipərəst mövqə tutmasında konkret geosiyasi motivlər özünü büruzə verirdi. Azərbaycanı artıq ələ keçirmiş rus bolşevikləri erməni xalq kütlələrini öz tərəfinə keçirmək üçün Ermənistanı torpaq hədiyyələri ilə şimikləndirməyi məqsəduyğun saymış və Zaqafqaziyadakı geosiyasi mübarizədə bu amildən lazımcına istifadə etməyi zəruri hesab etmişdilər.

Əslində bu regionda Rusiyanın ikili mövqeyi onun "vahid və bölünməz" imperiya maraqlarından irəli gəlirdi. Bu haqda sonralar B.Şah-taxtinski demişdi: "Azərbaycan Türkiyə ilə Rusiya arasında bir əlaqə vəsiləsidir. Şərqi oyanması üçün gələcək bəşər məqsədinin körpüsüdür. İki tərəfdən darılan sallaq vəsilədir. Rusların at oynatmaq istədikləri körpüdür".

B.Şah-taxtinski Sovet Rusiyasının bezi Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanla verilməsi planlarını çox gözəl bildiyindən 4 avqust 1920-ci ildə RSFSR XKS-in sədri V.İ.Lenine və xalq xarici işlər komissarı G.V.Çiçerinə 7 bölmədən ibarət məktub göndərmişdi.

B.Şah-taxtinskiyə bu məktubu, sözsüz ki, çox mühüm siyasi sənəd idi. Azərbaycanın çətin bir dövrdə, onun ərazilərindən məhrum edilməsi ehtimalının yüksək olduğu bir şəraitdə diplomat B.Şah-taxtinskiyə ərazilərin tutulması ilə razılaşmayaraq Sovet Rusiyasının başçısı qarşısında bir xalqın iradəsini qoymuşdu. Onun söylədiyi fikirlər, ortaya atdığı prinsipial siyasi-diplomatik mövqə nəzərə alınmaya bilməzdi və nəticədə o, baş verən hadisələr və proseslərə bilavasitə təsir göstərmiş oldu.

B.Şah-taxtinskiyə Sovet Azərbaycanının vəziyyəti haqqında gətirdiyi materiallarla tanışlıqdan sonra G.V.Çiçerin elə həmin gün RK (b) P MK Siyasi Bürosuna məktubla müraciət etmiş və təcili tədbirlər görməkdən ötrü bu məsələni öyrənmək üçün xüsusi komissiya yaratmağı təklif etmişdi.

1921-ci il martın 1-də B.Şah-taxtinski erməni məsələsi ilə əlaqədar növbəti məktubunu RKP (b) MK katibi N. N. Krestinskiyə göndərmişdi. Məktuba ermənilərlə mübahisə obyektinə olan ərazilər haqqında arayış da əlavə edilmişdi. B.Şah-taxtinski qeyd edirdi ki, "Yelizavetpol quberniyasının Qazax qəzasının aralı hissəsində azərbaycanlılar (50.9%), dağlıq hissəsində isə ermənilər məskunlaşıb. Bu qəza Ermənistanın iddia obyektidir. Qarabağ geniş

■ FİZUL İBRAHİMZADƏ
Azərbaycan Respublikası
Fövqəladə Hallar Nazirliyinin
Akademiyasının Humanitar
Fənlər kafedrasının dosenti,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

dağlıq vilayətdir, onun aralı hissəsində müsəlmanlar, dağətəklərdə ermənilər yaşayır, yuxarı dağlıq vilayətlər isə otlaqlardır, yayda müsəlmanlar buraya sürüləri gətirir. Naxçıvan və Şərur qəzalarında Azərbaycan türkləri yaşayır. Qaçqınlar məsələsi ən kəskin ixtilafa səbəb olub. Zəngəzur qəzası hal-hazırda Ermənistan Respublikasının hakimiyyəti altındadır. Müsəlmanların sayı 123.095 nəfər, ermənilər 99.257 nəfərdir. Yüz minlərlə qaçqın Zaqafqaziyanın müxtəlif yerlərində dolaşır".

Bu məktub onu göstərir ki, B.Şah-taxtinski Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, azərbaycanlıların kompakt yaşadığı yerlərdə təhlükəsizlik və əmin-amanlığın bərqərar olunmasını tələb etməklə əzəli torpaqlarımızın özünəməxsusluğunu faktlarla sübut etməyə çalışmışdır.

Bu faktlar göstərir ki, vətənpərvərliklə bolşevizm arasında orta məxrəcə tapmağa çalışan B.Şah-taxtinskiyə Azərbaycanın doğma torpaqlarının millətimize məxsus olmasında xidmətləri əvəzsizdir.

Bütün bunlar isə Naxçıvanın taleyi və erməni məsələsi ilə bağlı olan tarixi əhəmiyyətə malik Moskva (1921-ci il, mart) və Qars (1921-ci il, oktyabr) müqavilələrində öz əksini tapmaqda B.Şah-taxtinski kimi diplomatın önəmli fəaliyyətini qiymətləndirir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: "Bəli, o vaxt o insanlar çox milli qürurlu insanlar olublar. İndi bəziləri onların hamısının kommunist, bolşevik kimi, necə deyirlər, üzərindən qara xətt çəkilir. Bu, ədalətsizlikdir. Mən buna həmişə etiraz etmişəm, bu gün də etiraz edirəm. Hansı partiya, hansı siyasi qüvvəyə mənsubluğundan asılı olmayaraq kim Azərbaycanın milli mənafeələrini keşiyində durubsa, ona xidmət göstəribse, o insanlar bizim tariximizdə həmişə hörmətlə yada salınmalıdırlar və tariximizdə daxil olmalıdırlar. O vaxt Naxçıvan muxtariyyəti belə bir gərgin şəraitdə əldə edilə bilər. Qars müqaviləsinin altında Azərbaycanın xarici işlər naziri Behbud Şah-taxtinskiyə imzası vardır".

Göründüyü kimi, B.Şah-taxtinskiyə Azərbaycanın dövlətçilik siyasətində və xüsusən Naxçıvanın taleyinin həll edilməsində oynadığı rol və tarixi xidmət bu gün də özünü aktualılığı ilə öz mahiyyətini itirmir və 20-ci illərdən bəri ermənilərin Naxçıvana ərazi iddialarının həyata keçirilməsinə qarşı mübarizədə öz müasirliyini qoruyub saxlamaqla, onun nə qədər uzaqgörən siyasətçi olduğunu bir daha göstərir.

Məhz bu xidmətlərinə görə də B.Şah-taxtinski Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik tarixində öz layiqli yerini tutmalıdır.

**Azərbaycan
Respublikası Prezidenti yanında
Kütəli İnformasiya vasitələrinin
İnkişafına Dövlət Dəstəyi
Fondunun maliyyəsi
əsasında hazırlanıb.**